

Rembrandt, de werking van het licht

12 december 2020

Voorgangers: Henk Baars (overweging) en Inge Boesveld

Inleiding op het thema – 'Clair-obscur'

Hoe werd een molenaarszoon uit Leiden, geboren aan het begin van de zeventiende eeuw, een van de grootste schilders ter wereld? Over zijn begintijd in Leiden is ontzaglijk weinig bekend. Ik was op de plek van zijn geboortehuis. Er is niets meer te zien, wel een mooi pleintje nu en een plaquette die niet de precieze plek van zijn geboortehuis aanduidt. Daar is niets meer van over. Net als Shakespeare verschijnt hij uit het niets. Geen adellijke achtergrond, geen academische opleiding. Toch laat hij de wereld versteld staan. Huygens kan geen woord uitbrengen als hij voor het eerst een schilderij van Rembrandt ziet. De menselijkheid spat ervan af. Hij raakt in de toenmalige mode en nu nog zijn sommige van zijn schilderijen gewoon modern te noemen. Hij zou eens een portret hebben geschilderd waar de verf zo dik op lag dat je het aan de neus van de geportretteerde van de grond kon optillen. Maar hij raakte ook weer uit de mode. Hij stierf eenzaam en berooid in een huurwoning aan de Amsterdamse Rozengracht. Zoals velen van ons, opgaan, blinken en verzinken. Er is veel te begrijpen als het om zijn lichtbehandeling gaat. Als je ooit een schildercursus of aquarel cursus hebt gevolgd dan weet je dat dat de donkere partijen de lichte accentueren. Mogelijk maken. Ik had jullie eigenlijk allemaal vandaag een kwast in handen willen geven om het eens uit te proberen, want dat merk je pas echt hoe het werkt en hoe moeilijk het is. Maar licht werkt nog op tal van andere manieren. Licht is ook een zeldzaamheid in de kosmos. Hier en daar een ster, maar het overgrote deel is donker. Zelfs donkere materie, waarvan we nog steeds niet weten wat het is. We weten ontzaglijk veel niet. "Voortijdig licht waarin wij staan". Ik verdenk Oosterhuis niet van diepgaande natuurkundige kennis, maar het zou een verwijzing kunnen zijn naar de laatste stand van zaken in de natuurkunde, maar ook naar de schokkende lichtervaringen van Paulus, maar ook van velen van ons die plotseling licht zien en daardoor greep kregen op voor hun essentiële levensaangelegenheden. Ik ben het licht der wereld zegt Jezus. Hoe komt hij daar eigenlijk op?

Gebod:

Doorschijnend ons hart,
gebroken licht in duizend zonnen op het water.
Op het water lopen.
Jij drukt je stempel op ons, onnavolgbaar en aanhoudend.
Wat wil je toch met ons?
Hoor ik een stem, of beeld ik het me in?
Overval mij, overmocht mij, blijf het proberen.
Ik ben een hardnekkig mens.
Jouw genade is pijnlijk, doet me zeer aan de ogen.
Blind geworden tast ik rond, waar ben je?
Geen adem meer.
Doe mij terugkeren in de moederschoot,
verwacht mij, wij verwachten jou.

Een persoonlijk verhaal van iemand die een bijzondere 'licht' ervaring meemaakte

Op zaterdag 15 januari 1997 werd onze dochter, bijna 1 jaar oud, ziek: ze had diarree, was stil, energieloos en suf. De weekend arts die we de volgende dag consulteerden, constateerde een griepje: uit laten zieken, gaat vanzelf weer over. Onze eigen huisarts kwam de volgende dag en stuurde haar met spoed naar het ziekenhuis, ivm uitdrogingsverschijnselen en apathie.

De kinderarts in het ziekenhuis schrok erg van de uitslag van allerlei testen en stuurde haar met de ambulance naar de IC van het Sophia Ziekenhuis in Rotterdam.

Daar bleek dat onze dochter een zeer zeldzame, ook vrij onbekende ziekte had, die zorgt voor een plotselinge achteruitgang van de nierfunctie. Bij onze dochter was de nier werking volledig uitgevallen. Er was weinig bekend over de behandelingswijze, het was eigenlijk een kwestie van try and error: ze lag aan de hartbewaking en infuus. Zo nu en dan kreeg ze medicijnen en mineralen toegediend, maar echt beter werd ze niet.

Toen onze dochter 7 weken op de IC lag, weliswaar wisselend en stabiel, maar haar nieren werkten nog steeds niet, werd duidelijk dat het eigenlijk ieder moment 'over' zou zijn: ze was doodziek. We hadden geen hoop meer op optimale beterschap: ook al zou ze het overleven, de kans was groot dat ze groeiachterstand zou hebben, cognitieve beschadiging mogelijk zou zijn en dat ze haar leven lang medicijnen zou moeten gebruiken.

Toen gebeurde er iets bijzonders. Ik was thuis, redderde wat in de keuken en was intens, intens verdrietig. Ik was bang voor het noodlottige telefoontje, dacht al na over de op handen zijnde begrafenis.

Toen, in het diepste van mijn droefenis, kwam ik in een soort draaikolk terecht: het voelde alsof ik als door een wind als een tol rondgedraaid werd, zonder misselijk te worden. Tijdens dat draaien, werd ik losgekoppeld van de verdrietige realiteit. Ik voelde me licht worden (in tegenstelling tot de zwaarte van het verdriet), zag ook licht en regenboogkleuren en hierin een klein kind op een schommel aan meterslange touwen. En een stem (ik hoorde een fysieke stem van buitenaf) zei me: "Het komt allemaal goed".

Hierna kwam ik als het ware weer tot mij zelf. Maar mijn wezen was veranderd, ik voelde troost, ik was mijn stress kwijt, ik was niet meer bang voor de onzekere toekomst.

Het schommelende kind associeerde ik met onze dochter in een na-de-dood-situatie. Dit vond ik wel vreemd, want ik ben niet zo'n hemel-gelovige. Met "Het komt allemaal goed" besepte ik dat er ooit verwerking van dit verdriet zou zijn en dat ik ooit dit verdriet een plaats in mijn leven zou kunnen geven. Dat dit "Het komt allemaal goed" zou kunnen duiden op beterschap van Julia durfde ik niet eens te geloven, misschien te hopen. Ik had dat schommelende kind voor ogen in toch wel die hemelse context.

Gênant/gek vond ik wel het ervaren licht en de stem. Hoe kon ik dit nu delen met anderen? Ik associeerde de stem met verhalen uit de bijbel, waar ik juist sceptisch over ben.

Toen ik het aan mensen vertelde, werd er verschillend op gereageerd: van "je zou wel enorm moe geweest zijn en daardoor liep je psyché op hol en ga je irreëel denken over beterschap voor je dochter" tot "Dit kan wel eens een teken van boven zijn geweest".

Zelf zie ik het ook als een teken van boven en weet ik dat het een wonder is geweest dat onze dochter het heeft overleefd. Want: ze werd beter. Na 3 maanden is ze uit het ziekenhuis ontslagen. Haar nieren waren langzaam, op onverklaarbare wijze weer voldoende gaan werken.

In januari wordt onze dochter 25 jaar. Ze gebruikt lichte medicijnen (bloeddrukverlagers), maar verder niet. Heeft een bovengemiddelde lengte en heeft het gymnasium gedaan. Ze zit in het laatste jaar van haar studie tandheelkunde. Ze is een heel gewoon, gezonde vrouw.

Ik ben sinds deze ervaring anders in het leven gaan staan. Ik geloof dat er geen toeval bestaat, dat er soms een wonder gebeurt, dat er meer is. En, in ieders leven vol lief-en-leed, ben ik me ook meer van het LIEF bewust geworden, alle dingen waar ik dankbaar voor ben. Ik geloof sindsdien ook in leiding en begeleiding door iets hogers, daarom zeg ik dat ik in beschermengelen geloof.

Overweging

Van Rembrandts jeugd weten we weinig tot niets. Het intiemste wat we van hem hebben is zijn werk, dat ook in de vroege jaren al verbluft door de experimentele stijl, de diepgang en vooral de menselijkheid. Toentertijd beslist niet gebruikelijk. Om eerlijk te zijn, voordat je teveel van mij verwacht, ik ben geen Rembrandt kenner, maar las nog niet lang geleden de biografie over de jonge Rembrandt van Onno Blom. Ik las het in een adem uit omdat de waarschijnlijkheden en speculaties zo spannend zijn om te lezen. Hoe is dat bij hem gegaan, waar haalde hij toch dat ongelofelijke talent vandaan? Wat was de context waarin hij dit allemaal opdeed? Hoe kwam hij op zijn gebruik van lichteffecten? Want licht is het tweede element dat vanochtend een grote rol speelt. Saulus dondert compleet van zijn paard vanwege een zeer heftige ervaring die bij hem alles verandert. Licht als leidend thema. We weten nauwelijks wat licht is. Daarvoor is kwantum mechanica nodig, het gebruik van het woord fotonen, Stephen Hawking, natuurkunde, maar dat is nog slechts de wetenschappelijke benadering.

Het licht komt meestal van links bij Rembrandt. Mogelijk heeft dat met het uur van de dag te maken dat hij schildert. Maar de meesterlijkheid waarmee hij er mee speelt is voor mij bijna religieus van aard. We kennen bijna allemaal wel de Anatomische les. Opvallend is dat Rembrandt er voor heeft

gekozen om alle aandacht te laten vallen op iets anders dan de ontleding zelf. In de 17de eeuw werden twee lichaamsdelen gezien als onderscheidend voor de mens ten opzichte van het dier: de hersenen en de handen. Hij koos de laatste. Röntgenfoto's wijzen uit dat Rembrandt op de plaats van de rechterhand oorspronkelijk een stomp schilderde. Was de hand van de misdadiger soms afgehakt na een eerdere misdaad?. Vond Rembrandt dat te luguber of drongen zijn opdrachtgevers daarop aan? Mogelijk was de rechterhand een van de preparaten van de eerste patholoog anatoom Andreas Vesalius. Rembrandt heeft dokter Tulp afgebeeld als de eerste patholoog anatoom van zijn tijd. Met

de schaar in zijn rechterhand tilt de toenmaals zeer bekende dokter Tulp in de geopende arm de spieren en pezen op die de vingers aansturen. Met zijn linkerhand beeldt Tulp uit wat er dan gebeurt, duim en wijsvinger trekken samen. Het wonder van de wetenschap toont de hand van God.

Een van de mooiste schilderijen wat licht betreft vind ik de afbeelding hiernaast Een zelfportret. Hij is daar 22 jaar. Het kleine paneeltje (22 cm hoog en 18,7 cm breed) werd in het begin niet eens herkend als een echte Rembrandt. Maar als je goed kijkt dan lijkt het of je de jongeman kent. Je voelt als het ware met hem mee. Hoewel zijn ogen in de schaduw blijven, niet meer dan twee gaten waarin je blik verdwijnt, vult het beeld zich met zijn verbeelding. Het is een spiegel van de ziel, maar het moet ook een studie van licht en donker zijn geweest. Licht schampt de kaak, de lobbige oorlel en het uiteinde van zijn toch wel dikke neus. Want een mooie man was Rembrandt nooit. Licht speelt met de krullen in zijn nek. De ogen blijven in het donker.

We kunnen Rembrandt in zijn leven nergens op een heftige persoonlijke lichtervaring betrappen, maar kijkend naar zijn schilderijen is het niet onmogelijk dat je dieper gaat nadenken over licht. Dat moet hij ongetwijfeld ook gedaan hebben. Saulus hoeft dat niet te doen. Het overvalt hem plotseling. Hij hoort een stem. Hij gaat Paulus heten en zijn leven verandert van de een op de andere dag. Het komt allemaal verrassend overeen met het verhaal van de vrouw met de doodzieke baby. Ondanks dat we geworteld zijn in het dagelijkse aardse leven, met al zijn weerbarstigheid en moeizaamheid is dat niet de grondslag van ons leven. Het is het resultaat.

De Franse mystica Simone Weil schrijft: 'Alleen het licht dat voortdurend uit de hemel valt geeft een boom energie om sterke wortels diep in de aarde te duwen. De waarheid is dat de boom in de hemel wortelt. Slechts dat wat uit de hemel komt, is in staat werkelijk zijn stempel op de aarde te drukken'. Einde citaat. Als een boom al zo ontvankelijk is voor het licht, nee niet zonder kan leven, hoeveel te meer dan wij? Het is geen verwijzing naar een vage kosmische god die Simone Weil hier doet. Het is de bereidheid de onzekerheid te accepteren die de openheid naar de hemel en de ontvankelijkheid voor het licht met zich meebrengen. Een dergelijk soort openheid doet ons ons eindeloze vermogen ontdekken onszelf te herscheppen en onze mede scheppers. Meer gelovig en theologisch gezegd via diezelfde Paulus: 'Licht moet schijnen uit het duister, dat is als een licht in onze harten opgegaan, om de kennis te doen stralen van zijn heerlijkheid, die ligt over het gelaat van Christus. En die afstraalt op alles wat is en aldus tot verbondenheid uitnodigt. Ziedaar een soort theologie die Rembrandt aan de orde had kunnen stellen. Misschien wel het meest via zijn talloze zelfportretten. Rembrandt deed overigens alles keurig wat de verschillende regiems aan godsdiensten in die begin jaren in Leiden van hem vroegen. Hij zeilde diplomatiek tussen katholieke en protestantse heersers door. Je zou hem een zeer oecumenisch man kunnen noemen. Hij zou zomaar (met een knipoog) lid kunnen zijn van de Haagse Dominicus.

Maar toch nu nog even de kans terug te gaan naar die lichtervaring. Je weet waarschijnlijk wel dat casussen als van deze vrouw, maar ook van Paulus niet op zichzelf staan. Ze maken deel uit van een grote verzameling vergelijkbare gevallen. Iedereen kan het overkomen. Maar wat is het toch, wat kun je ermee zonder voor zonderling en getraumatiseerd te worden versleten? We zijn misschien wat verder en heel kort gezegd blijkt mij uit de literatuur dat er steeds meer wordt onderzocht zowel in de natuurkunde als de parapsychologie. En men spreekt van de non lokaliteit van de psyche. Er is sprake van het kwantummechanische idee dat licht op subatomair niveau soms sneller informatie

met elkaar uitwisselt dan binnen de snelheid van het licht mogelijk is. Er wordt voortdurend onderzoek naar gedaan dus vraag mij niet hoe, maar het kan misschien iets zeggen over die talloze ervaringen die lijken een soort feedback uit de toekomst te geven. Jung zei al: 'Je kunt dromen en visioenen hebben over de toekomst, je kunt soms om hoeken heen kijken, zulke dingen komen voor'. Het is niet meer dan logisch om te proberen aan al die bijzondere ervaringen ook een natuurkundige grondslag te geven. En het gaat altijd over licht. Mogelijk bezit ons bewustzijn een non-lokale kwaliteit. Iets dat grensoverschrijdend is en verbinding tot stand brengt en voor jezelf weet je meestal wel of het een echte verbinding is of een ingebeelde. Al naar gelang je cultuur zie je Krishna of Christus of beelden die sterk van betekenis voor je zijn. Het feit dat veel mensen na zo'n ervaring sterk kunnen veranderen, hun leven anders inrichten of soms flinke aanpassingsmoeilijkheden hebben moet ons er alleen maar toe aanzetten niet bang te zijn voor verder onderzoek op dit terrein.

Tot slot. Onze dagen gaan voort, de geboorte van kinderen, de zorg voor ouderen. We zijn niet meer argeloos en naïef. Dit zijn de gestalten van een voortgaande opstanding. Want wat is de betekenis van het leven anders dan koffie en thee en gesprek met geliefden? Nee, het leven is geen idylle, maar wordt mooier door alle traumatische en verliesgevendende ervaringen. Daaruit ontstaat juist de ultieme troost.

'Ik ben het licht van de wereld, wie mij volgt, dwaalt niet rond in het duister, maar zal het licht van de wereld bezitten. Koffie en thee en brood en wijn en gesprek met geliefden. Te midden van trauma en dood.

Tafelgebed

Midden in de nacht wordt je wakker

Donkerte is om je heen.

Je durft niet op te staan.

Dromen gedachten, mensje in een hol.

Mijn God bezoek ons, raak ons aan,

niet als een storm, niet als een vloed,

maar als het zachte ruisen van gras in de wind.

Wees bij ons wanneer we diep verdriet hebben,

onze dierbaren zo missen.

Wees dankbaar voor de continuïteit van de dingen en de dagen,

voor de trouw waarmee wij voedsel ontvangen, voor de vreugde

van de alledaagse dingen, het gewone plezier.

Het leven is niet anders dan koffie en thee, brood en wijn met geliefden.

Want in de nacht voor zijn lijden nam Hij het brood in zijn handen, de wijn en

sprak met zijn geliefden.

Neem deel, breek hier wat moet gebroken, anders sterven we nogmaals.

Drink de wijn ten leven en doe dat voortdurend. Sta steeds weer op, denk dan aan mij,

want een groot licht zal opgaan. We verwachten U.

Voorbeden

Als bidden is

gewoon alles te kunnen zeggen

wat je op je hart hebt

dan is dat nogal wat;

waar je blij om bent

gelukkig

ondanks alles

blij
om wat er toch nog kan
de saamhorigheid die je voelt
nu des te meer
vol verlangen
naar elkaar
naar hoe het was
naar weer opnieuw;

blij
om de blik in de ogen
die je ziet
die je zien
dan toch...

de pijn
dan ook
het verdriet
de teleurstelling
de eenzaamheid
het gemis...

ogen ook
die het niet bevatten kunnen
wat mensen elkaar aandoen
met geen pen te beschrijven
-hoever is de nacht...

Zomaar te kunnen zeggen wat je op je hart hebt
-soms wil je wel
maar durf je niet
want wie zal je begrijpen...

Dat wij een open oor hebben voor elkaar
een warm hart
een lief gebaar
dat het leven wat lichter maakt
wat minder zwaar.

Bidden is ook stil zijn
en ruimte laten
die past bij de kaarsjes die branden
als stille voorbeden

Die ons voor het licht gemaakt heeft:
dat wij leven
en laten leven;
zo moge het zijn.